

1998-2018 DÖNEMİNDE TÜRKİYE'DE TURİZME YAPILAN YATIRIM İLE
EKONOMİK BÜYÜME İLİŞKİSİNİN GRANGER NEDENSELLİK VE TODA-
YAMAMOTO YÖNTEMLERİ İLE ANALİZİ

*In the Period 1998-2018 Analysis of the Investment Made in Tourism and Economic Growth
with Granger Causality and Toda-Yamamoto Method in Turkey*

Emine KAMBUR¹ ve Müjde AKSOY²

¹Dr. Öğr. Üyesi, İstanbul Aydın Üniversitesi, İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi, İşletme (İngilizce) Bölümü, İstanbul, eminekambur@aydin.edu.tr, orcid.org/0000-0003-4946-6867

²Dr. Öğr. Üyesi, Bandırma Onyedi Eylül Üniversitesi, Manyas MYO, İş Sağlığı ve Güvenliği Programı, Bandırma, maksoy@bandirma.edu.tr, orcid.org/000-0002-2995-0371

Araştırma Makalesi/Research Article

Makale Bilgisi

Geliş/Received:
25.04.2022
Kabul/Accepted:
08.09.2022

DOI:

10.18069/firatsbed.1109007

Anahtar Kelimeler

Turizm Yatırımları,
Ekonomik Büyüme, Granger
Nedensellik Testi, Toda-
Yamamoto Nedensellik Testi

Keywords

Economic Growth, Tourism
Investments, Granger
Causality Test, Toda-
Yamamoto Causality Test

ÖZ

Türkiye gibi gelişmekte olan ülkelerde turizm endüstrisine yapılan yatırımların, ekonomik büyümeyi artıracacağı beklentisi bu konuda yapılan araştırmalara yönelik ilgiyi artırmıştır. Çünkü Türkiye'nin büyüme hızındaki artış, turizm endüstrisine yapılan yatırımlar için motive edici bir durumu ortaya çıkarmıştır. Bu çalışma Türkiye'de 1998 ve sonrası yirmi yıllık dönemde turizme yapılan yatırımlar ve GSYH arasındaki nedensellik ilişkilerini yıllık veriler kullanarak bir Vektör Otoregresif Model (VAR) çerçevesinde ele almaktadır. Yöntem olarak Granger nedensellik ve Toda-Yamamoto nedensellik tahminleri kullanılmıştır. Granger nedensellik testi sonucuna göre, Türkiye'de turizme yapılan iç yatırımlar ekonomik büyümenin bir nedenidir. Ancak ekonomik büyüme Türkiye'de turizme yapılan iç yatırımların bir nedeni değildir. Toda-Yamamoto yöntemine göre de Türkiye'de turizme yapılan iç yatırımlar ekonomik büyümenin bir nedenidir. Fakat ekonomik büyüme, turizme yapılan iç yatırımların nedeni değildir. Her iki yöntemin sonuçları birbiri ile benzeşmektedir. Türkiye için ele alınan bu çalışmada turizme yapılan yatırımların ekonomik büyümeyi ve gelişmeyi olumlu yönde etkilediği ortaya konulmuştur. Bu bilgiler kapsamında sonuç kısmında çeşitli politika önerileri üretilmiştir.

ABSTRACT

The expectation that the investments made in the tourism industry of developing countries such as Turkey will increase economic growth has increased the interest in research on this subject. Because the increase in Turkey's growth rate has created a motivating situation for investments in the tourism industry. This article deals with the causality relations between investments in tourism and GDP in Turkey in 1998 and later, within the framework of a Vector Autoregressive Model (VAR) using 12-month data. Granger causality and Toda-Yamamoto causality estimations have been preferred as method. According to Granger causality test results, inward investments made in tourism is a cause of economic growth. However, economic growth isn't a cause of inward investments made in tourism in Turkey. According to Toda-Yamamoto method, inward investments made in tourism is a cause of economic growth, but, economic growth is not a cause of inward investments made in tourism in Turkey. The results of both methods are similar with each other. In this study, it has been determined that tourism investments have a positive effect on Turkey's economic growth and development. Within the scope of this information, various policy recommendations have been produced in the conclusion section.

Atıf/Citation: Kambur, E. ve Aksoy, M. (2022). 1998-2018 Döneminde Türkiye'de Turizme Yapılan Yatırım ile Ekonomik Büyüme İlişkisinin Granger Nedensellik ve Toda-Yamamoto Yöntemleri ile Analizi. *Firat Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 32, 3(1099-1112).

Sorumlu yazar/Corresponding author: Müjde AKSOY, maksoy@bandirma.edu.tr

1. Giriş

Dünya ekonomisini yönlendiren temel sektörler olarak birincil (tarım, balıkçılık, ormancılık ve madencilik), ikincil (imalat) ve üçüncül (hizmet) sektörlerin ekonomiye olan katkıları son yıllarda büyük ölçüde değişim göstermiştir. Özellikle sanayi devrimi ile birlikte yaşanan ekonomik gelişmelerle birlikte tarım sektörünün ekonomi içerisindeki payı giderek azalmış ve sanayi ekonomisine doğru geçiş yaşanmıştır. Zaman içerisinde ise bilim, teknoloji, iletişim ve ulaşım alanlarında yaşanan hızlı gelişmelerin etkisiyle ülkelerin rekabet gücü sanayileşme yanında hizmet sektörü tarafından da etkilenir hale gelmiştir. Son yıllarda birincil ve ikincil sektörlerin ekonomiye olan katkıları azalırken, üçüncül sektör olarak hizmet sektörünün, hem gelişmiş hem de gelişmekte olan ülkelerde ekonomiye olan katkısı hızla artmaktadır (Koç, 2018; Aksoy, 2020). Hizmet sektörü, dünya nüfusunun ihtiyaçlarını karşılamak üzere bankacılıktan eğitime, sağlıktan turizme, haberleşmeden ulaşım kadar yüzlerce alanda faaliyet göstermekte ve her geçen gün ülkelerin gayrisafi milli hasıla içindeki payı ve istihdam oranları üzerindeki etkisi yükselmektedir.

Bireylerin eğlenmek, görmek ve tanımak gibi amaçlarla yaptığı geziler ve geçici süre konaklamalarından doğan olay ve ilişkileri tanımlayan turizm ise, ülkelerin kültürel, ekonomik ve toplumsal olarak etkileşim halinde olmalarını sağlayan bir hizmet alt sektörüdür. Günümüzde turizm sadece elde edilen gelirler açısından değil istihdam yaratma açısından da dünyanın en büyük endüstrisi haline gelmiştir. Dünya Turizm Örgütü'nün, 2020 Turizm Vizyonunda yer alan verilere göre 2020 yılında uluslararası turizm faaliyetlerine katılacak kişi sayısının 1,6 milyara ulaşması beklenirken, turizmden elde edilen gelirlerinde 2 trilyon dolara ulaşması beklenmektedir (UNWTO, 2015). Turizm gelirlerinin 2029 yılına kadar dünya toplam GSYİH' sının % 3,5'ini oluşturacağı tahmin edilmektedir. (Koc, 2020: 5). Turizm sektörü 320 milyon çalışanı ile dünya istihdamının yaklaşık olarak %15'ini temsil etmekte, 2026 yılına kadar bu sektörde çalışanların sayısının 370 milyona ulaşması beklenmektedir (WTTC, 2019).

Sektör Türkiye açısından değerlendirildiğinde ise 2019 yılı itibarı ile ülkeye gelen 45 milyon turist getirdiği 34,5 milyar dolarlık gelir, Gayri Safi Milli Hasıla'nın yaklaşık olarak %4'ünü oluşturmakta ve ülkenin dış ticaret açığını azaltmada %35'lik bir etki yaratmaktadır (TURSAB, 2020; Aksoy ve Hatipoğlu, 2021). Nitekim turizm ödemeler dengesi açısından görünmeyen ihracat olarak nitelendirilmektedir. Ekonomik açıdan bu denli öneme sahip olan turizm sektörüne yapılan yatırımlar ülke ekonomisi açısından büyük önem arz etmektedir. Bu bağlamda araştırmada Türkiye'de turizm sektörüne yapılan yatırımların ülkenin ekonomik açıdan büyümesi üzerindeki etkisi tespit edilmeye çalışılmıştır. Bu amaç doğrultusunda araştırmada Granger nedensellik ve Toda-Yamamoto tahmin yöntemleri uygulanmıştır.

2. Turizm Sektörü ve Ekonomi

Dünyanın en büyük ve hızla büyüyen endüstrilerinden biri olarak turizm (WTTC, 2019; Koç, 2020) 21. yüzyılda küresel ekonomiyi yönlendiren ana endüstrilerden biri haline gelmiştir. (Adeleke, 2005; Aynalem, Birhanu, ve Tesefay 2016). Turizm, Birleşmiş Milletler Dünya Turizm Örgütü'ne (UNWTO) göre; hizmet sunulan insan sayısı, istihdama katkısı ve yarattığı gelir ve katma değerlerle dünyanın en büyük endüstrilerinden biridir. Turizm, evden uzaklaşan bireyler veya gruplar için sağlanan cazibe merkezleri, ulaşım, konaklama, perakende satış mağazalarının yeme ve içme kuruluşları, eğlence, iş ve diğer ağırlama hizmetleri de dâhil olmak üzere seyahat deneyimi sunan faaliyetler, hizmetler ve endüstrilerin toplamıdır (Dayananda, 2014). Uluslararası Bilimsel Turizm Uzmanları Birliği ise turizmi; insanların ihtiyaçlarını karşılayarak hayatlarını devamlı olarak sürdürdükleri yerlerin dışına seyahat etmeleri, bu yerlerde geçici olarak konaklamaları ve turizm işletmelerinin ürettiği mal ve hizmetleri talep etmeleri şeklinde tanımlamaktadır.

Küresel anlamda hızlı gelişim süreci sergileyen turizm sektöründe 1950'li yıllarda dünya genelinde yaklaşık 25 milyon uluslararası seyahat gerçekleştirilirken, bu sayı 1990'lı yıllarda 500 milyonu aşmış, 2011 yılında 1 milyar sınırını geride bırakarak sektör istikrarlı bir biçimde büyüme göstermiştir (TURSAB, 2020). Bu istikrarlı gelişimi sonraki yıllarda da sürdüren dünya turizm endüstrisindeki büyüme oranı 2019 yılı itibarı ile yüzde 3,8 olurken, gerçekleştirilen uluslararası seyahat sayısı 1 milyar 461 milyona ulaşmış, uluslararası elde edilen gelirler ise 1,5 trilyon dolar seviyesine yükselmiştir. Dünya Seyahat ve Turizm Konseyi (WTTC)'ye göre sektörün dünya ekonomisine toplam katkısı 8,9 trilyon dolar iken, 330 milyon kişiye sağladığı iş fırsatları ile sektör dünya genelindeki istihdamın %10'unu oluşturmaktadır (WWTC, 2019).

Ekonomik, sosyal, politik ve kültürel etkiler nedeniyle turizmin faaliyetlerinin değeri ülkeler açısından sürekli olarak artmakta ve önemli bir politika amacı olarak görülmektedir (Özdemir ve Kervankıran, 2011; Bozgeyik ve Yoloğlu, 2015). Turizm son 60 yıldır en hızlı gelişim gösteren ekonomik aktivitelerden biri olarak yer almaktadır (Liu ve Song, 2018, s. 899). Turizm endüstrisi ekonomik açıdan değerlendirildiğinde, gelişmekte olan ekonomiler ve turizm potansiyeline sahip ülkelerde istihdama, gelir düzeyine, dış-ıç borç yükünün hafiflemesine, ödemeler dengesine ve sonuç olarak ülkenin refah düzeyinin yükselmesine önemli katkılar sağlamaktadır (Göymen, 2000; Marcouiller, Kim ve Deller, 2004; Özdemir, 2009). Turizmin gelişmesi ile birlikte döviz girişi artmakta, rekabet gücü ve verimlilik yükselmekte, ölçek ekonomilerinden yararlanılmakta, dış ticaret dengesi pozitif yönde etkilenmekte ve yeni iş imkânları doğmaktadır. Böylece ulusal gelirden artışa yol açacak ekonomik büyüme gerçekleşmektedir (Eğilmez ve Kumcu, 2006: 124; Akan ve Işık, 2009; Kanca, 2015; Özcan, 2015)

Küreselleşmenin ve rekabetin yoğun olarak yaşandığı günümüz şartlarında turizmin, gelişmişlik seviyesi ne olursa olsun ülkelerin ekonomisi üzerinde giderek önem kazanmaktadır. Özellikle turizm sektörü sayesinde döviz gelirlerinin daha kolay şartlar altında elde edilmesi, yeterli ihracat olanaklarının ve kaynaklarının olmadığı gelişmekte olan ekonomiler açısından turizm sektörünü daha önemli kılmaktadır. Turizmin ödemeler dengesi üzerindeki etkisi, gelir yaratıcı etkisi, istihdam etkisi, bölgeler arası dengeli kalkınmaya olan etkisi ve diğer sektörlerin üzerinde yarattığı olumlu etkiler sektörün günümüz şartlarında kritik önemini arttırmaktadır (Özdemir, 2009). Ekonomik koşullar üzerinde pozitif etki yaratan ve istihdam olanakları sağlayan turizm yüksek çarpan etkisi ile hükümetler ve toplumlar açısından desteklenmektedir (Lin, Yang, ve Li, 2019, s. 760).

Turizm sektörünün, ülke ekonomilerinin büyümesinde ve gelişmesinde en önemli kaynaklardan biri olduğu görülmektedir (Çoban ve Özcan, 2013, Özcan, 2015). Turizm sektörü hakkında yapılan birçok çalışmada özellikle uzun dönemde turizm ile ekonomik büyüme arasında pozitif yönlü bir ilişki olduğu tespit edilmiştir (Chen ve ChiouWei, 2009; Hepaktan, Çınar ve Çınar, 2010; Samimi, Sadeghi ve Sadeghi, 2011; Kutlar ve Sarıkaya, 2012; Arslantürk ve Atan, 2012; Srinivasan, Santhosh ve Ganesh 2012; Tugcu, 2014; Akdağ ve Seçilmiş, 2018; Pata, 2020). Turizm sektörünün desteklediği ve bu sektörün uygun olduğu çoğu ülkede turizm gelirlerinin GSYH’deki payı giderek yükselmekte, 20. yüzyılın başından beri hızla yükselen teknolojik gelişmelere ve küreselleşmeye bağlı olarak turizmin ekonomi içerisindeki payı artmaktadır.

Günümüzde turizm sektörü; Türkiye gibi birçok gelişmekte olan ülkeler için önemli gelir kaynağı olmasının yanında, ekonomik kalkınmanın bir aracı olarak kabul edilmektedir. Turizm Türkiye’de hızlı bir biçimde gelişmiş ve etkin bir sektör haline almıştır. Tablo 1’deki rakamlar bu gelişmişliği kanıtlamaktadır. Türkiye’de 2003 yılında ülkeye gelen 14 milyon turist sayısı, 2019 yılı itibari ile 45.1 milyon kişiye yükselmiş, yine aynı yıllar arasında turizm gelirleri ise 13.8 milyon \$’dan 34.5 milyon \$’a artış göstermiştir. 2019 yılı itibari ile elde edilen 34.5 milyon \$ gelir ile Türkiye Dünya Turizm gelirlerinin %2’sini kazanmaktadır. Turizm gelirlerinin GSYH içindeki payı 2007 yılında 3.1 iken, bu oran 2019 yılı itibari ile 4.6’ya yükselmiştir.

Tablo 1. Turizm gelirlerinin GSYH içindeki payı.

Yıllar	Turist Sayısı	Turizm Geliri (1000\$)	Ortalama Harcama (\$)	Turizm Gelirlerinin GSYH İçindeki Payı (%)
2003	14 029 558	13 854,9	850	4.4
2004	17 516 908	17 076,6	843	4.2
2005	21 124 886	20 322,1	842	4.1
2006	19 819 833	18 594,0	803	3.4
2007	23 340 911	20 942,5	770	3.1
2008	26 336 677	25 415,1	820	3.3
2009	27 077 114	25 064,5	783	3.9
2010	28 632 204	24 931,0	755	3.2

2011	31 456 076	28 115,7	778	3.4
2012	31 782 832	29 351,4	795	3.3
2013	34 910 098	34 305,9	824	3.4
2014	36 837 900	32 309,0	828	3.7
2015	36 244 632	31 464,8	756	3.7
2016	25 352 213	31 464,8	705	2.6
2017	32 410 034	22 107,4	681	3.1
2018	39 566 327	26 283,6	647	3.8
2019	45 058 286	29 512,9	666	4.6

Kaynak: TURSAB, 2020

2.1. Turizm Yatırımları

Turizm yatırımları; katma değer ve istihdam yaratma açısından yüksek etkilere sahip, genellikle proje bazında karlılığı düşük ancak ülke ekonomisi açısından yüksek geri dönüşler sağlayan yatırımlardır (Olalı ve Timur, 1988: 13). Turistlerin konaklama, yeme-içme, dinlenme ve eğlenme gereksinimlerini karşılama amaçlı olarak gerçekleştirilen bu yatırımlar alt yapı yatırımları, konaklama ve yan hizmet tesislerinin kurulmasını ifade eden üst yapı yatırımları ile alt yapı ve tesislerin geliştirilmesi amacıyla yapılan diğer hizmet tesisleri yatırımlarını kapsamaktadır (Şenel, 2007; Kahraman, 2010: 17).

Alt yapı yatırımları yol, liman, köprü, havaalanı gibi ulaştırma, haberleşme, enerji, su, kanalizasyon, spor tesisleri, eğitim ve sağlık alanlarında yapılan ve temel hizmetlere dönük yatırımlardan oluşmaktadır. Gerçekleştirilen bu alt yapı yatırımları ile turizm sektörünün gelişmesi arasında önemli bir neden sonuç ilişkisi bulunmaktadır (Seviğ, 1995; Şenel, 2007; Alcan, 2014). Ayrıca etkin şekilde gerçekleştirilmiş alt yapı yatırımları, yatırım yapacak işletmelerin yatırım tutarlarını da düşüreceği için, bölgeyi yatırım açısından daha cazip hale getirecektir. Turizm yatırımlarının en önemli kısmını oluşturan üst yapı yatırımları ise turistlerin geçici olarak konaklama ihtiyaçlarını karşılamaya yönelik otel, motel, tatil köyü, pansiyon, apartotel, devre mülk tesislerine yapılan yatırımlardır (Kahraman, 2010: 25; Alcan, 2014). Bu yatırımlar turizm yatırımları içinde sabit sermaye miktarının diğer sektörlere göre çok fazla olduğu yatırımlardır (Şenel, 2007). Alt yapı ve üst yapı yatırımları dışında kalan turistlerin, yeme içme, eğlenme, dinlenme, spor yapma gibi ihtiyaçlarını karşılamak üzere kurulan lokanta, kafeterya, çay bahçesi, spor tesisleri, eğlence yerleri ve benzeri tesisler ise diğer hizmet tesisleri yatırımlarını kapsamaktadır (Alcan, 2014). Bu yatırımlar, üst yapı yatırımlarına olan talebi destekleyici niteliğe sahiptir.

Ülkelerarası ve ülke içinde gerçekleşen turizm yatırımlarının taşıdığı ortak özellikler ülke ekonomileri üzerinde büyük önem arz etmektedir. Turizm yatırımları tesislerin arsa, bina, teçhizat üçlüsüne bağlı olarak sabit sermaye miktarının yüksek olduğu yatırımlardır. Maden işletmelerinde %64, Demir Çelik Endüstrisinde %50, Kimya Endüstrisinde % 42 olan sabit sermaye oranı turizm endüstrisinde %94'tür. Bu oranın yüksekliği, sermayenin rantabilitesi açısından önemli bir faktör oluşturmaktadır (Şenel, 2007; Alcan, 2014). Turizm yatırımlarında sabit sermaye miktarının yüksek oluşunun yanında, yatırımın gerçekleşmesinden sonra sabit giderlerde çok yüksek olarak gerçekleşmekte ve toplam giderler içinde büyük bir oran oluşturmaktadır (Kahraman, 2010: 47). Çünkü enerji, bakım, işgücü ve amortisman gibi giderler kapasite kullanım oranından bağımsız olarak süreklilik göstermektedir.

Hizmetlerin üretildiği turizm işletmelerinin emek yoğun işletmeler olması da bu yatırımların bir diğer özelliğini oluşturmaktadır ve turizm yatırımları ülkelere ekonomik olarak istihdam yaratma açısından önemli katkılar sağlamaktadır. Turizm yatırımları açısından en kritik unsurlardan biri de alt yapı-tesis ilişkisidir. Alt yapı yatırımlarının yapılmadığı ve gelişmediği bir bölgede konaklama kapasitesinin yüksek olması da beklenmeyecektir (Şenel, 2007). Ayrıca sürdürülebilir turizm yatırımları açısından fiziksel planlama ve mekânların rasyonel kullanımını da kritik bir unsur olarak ortaya çıkmaktadır (Alcan, 2014).

2.2. Literatür İncelemesi

Çalışmanın amacı Türkiye’de turizme yapılan iç yatırımlar ile ekonomik büyüme arasındaki ilişkiyi incelemektir. Bu doğrultuda yapılan literatür taraması sonucunda bu iki değişkenin birlikte ele alındığı bir araştırma bulunamamıştır. Bu çalışma, sonraki çalışmalar için öncü olacak bir araştırma niteliğindedir. Benzer olan çalışmalar ise şöyledir;

Akar (2021) doğrudan yabancı yatırımlar ve gelen turist sayısı arasındaki nedensel ilişkiyi Türkiye örneğinde incelemektedir. Çalışmanın sonucunda, değişkenler arasında eş bütünleşme ilişkisinin olduğu bulgusuna ulaşılmıştır. Ayrıca gelen turist sayısından doğrudan yabancı yatırımlara doğru tek yönlü nedensellik ilişkisi tespit edilmiştir.

Turgut vd. (2021) 1998-2021 dönemindeki verilerden yararlanarak turizm ve büyüme arasındaki ilişkiyi analiz etmeyi amaçlamışlardır. Analiz kapsamında değişkenler arasında uzun dönemli bir ilişki olduğu sonucuna ulaşılmıştır. Ayrıca kısa dönemde meydana gelen dengesizliklerin sonraki dönemde düzelebileceği belirlenmiştir.

Demir ve Bahar (2021) turizm gelirlerinin Türkiye’de ekonomik büyüme üzerindeki etkilerini incelemiştir. Elde edilen sonuçlara göre turizm gelirlerinin hem kısa hem de uzun dönemde Türkiye’nin ekonomik büyüme parametrelerinde olumlu etkiler yarattığı tespit edilmiştir. Elde edilen bulgular turizmin, Türk ekonomisi için önemli bir ekonomik sektör olduğunu ortaya koymaktadır.

Pata (2020) Türkiye’de turizme dayalı büyüme hipotezini araştırmıştır. Araştırma sonuçları turizme dayalı büyüme hipotezinin Türkiye için hem kısa hem de uzun dönemde geçerli olduğunu göstermektedir. Ayrıca finansal gelişmede, ticari açıklıkta ve sermaye stokundaki artışlar uzun dönemde ekonomik büyümeyi desteklemektedir. Bu sebeple sürdürülebilir bir ekonomik büyüme için turizm ile diğer politika araçlarının da etkin bir şekilde kullanılması gerekmektedir.

Büyükipçekçi ve İs (2020) Türkiye için ihracat-ithalat ve turizm gelirlerinin birlikte ekonomik büyüme üzerindeki etkisini 2014-2018 dönemine ait ihracat ve ithalat verilerini, turizm gelirleri ve GSYH verilerini kullanarak turizm gelirlerinin Türkiye’nin ekonomik büyümesine etkisini incelemiştir. Turizm gelirlerinin ekonomik büyüme üzerinde pozitif yönlü etkisi olduğunu saptamışlardır.

Ayaydın, Çam, Barut ve Pala (2019) turizm yatırımının turizm sektörünün gelişimi üzerindeki etkisini incelemiştir. Çalışma sonucuna göre, turizm yatırımı turizm sektörünün gelişmesini sağlamaktadır. Ayrıca turizm yatırımları, turizm sektörünün gelişimini ve GSYH ticari açıklığını etkilemektedir.

Zakızade (2019) Azerbaycan’a yapılan doğrudan yabancı yatırımların ekonomik faktörler üzerindeki etkisini incelemiştir. Çalışma sonucunda GSYH’nin, doğrudan yabancı yatırım üzerinde pozitif bir etkiye sahip olduğu görülmüştür. Yine çalışma sonucunda, yabancı yatırımlara bağlılığı azaltmak için Azerbaycan’ın tarım, turizm ve sanayi sektörlerine yönelik daha ciddi adımlar atması gerektiği bulunmuştur.

Sey (2019) Türkiye’nin 1980-2017 yıllarındaki inşaat ve turizme yapılan doğrudan yabancı yatırımların ekonomik büyümesi üzerindeki etkilerini incelemiştir. Çalışma sonucunda inşaat ve doğrudan yabancı yatırımların Türkiye’nin ekonomik büyümesi üzerinde etkili olduğu fakat turizm yatırımlarının aynı düzeyde bir etkisi olmadığı sonucuna varılmıştır.

Çoban, Firuzan ve Oğuzhan (2018) turizm sektörü bileşenleri ile ekonomik büyüme arasındaki ilişkileri incelemiştir. Turizmin Türkiye’nin ekonomik büyümesini ve dış ticaret dengesini olumlu yönde etkilediği, turist sayısının turizm gelirlerini arttırdığı sonucu bulunmuştur.

Gövdeli (2018) BRICST (Brezilya, Rusya, Hindistan, Çin, Güney Afrika ve Türkiye) ülkelerinin 1995-2016 döneminin ekonomik özgürlük, turizm gelirleri ve ekonomik büyüme ilişkisini analiz etmiştir. Yapılan nedensellik testi sonucunda; i) Hindistan ve Güney Afrika ülkelerinde ekonomik büyümenin ekonomik özgürlüğün nedenseli olduğu ii) Çin, Güney Afrika ve Türkiye’de turizm gelirlerinin ekonomik büyümenin nedenseli ve Rusya’da ekonomik büyüme ile turizm gelirleri arasında çift yönlü nedensellik olduğu iii) Hindistan’da ekonomik özgürlük ile turizm gelirleri arasında çift yönlü nedensellik ilişkisi olduğu ve Güney Afrika’da turizm gelirlerinin ekonomik özgürlüğün nedenseli olduğu iv) Rusya’da ekonomik özgürlük ve turizm gelirlerinin, ekonomik büyümenin nedenseli olduğu tespit edilmiştir.

Işık (2016) Türkiye’de turizm harcamaları, doğrudan yabancı sermaye yatırımları ve ekonomik büyüme ilişkisini araştırmıştır. Ampirik sonuçlar, turizm harcamalarından büyümeye iki yönlü ve turizm harcamalarından doğrudan yabancı yatırımlara tek yönlü ve doğrudan yabancı yatırımlardan büyümeye iki yönlü bir ilişkinin olduğunu göstermektedir.

Felek (2016) Türkiye'deki AB doğrudan yabancı yatırımlarının finansal gelişme ve ekonomik büyümeye etkisini 2005Q1-2015Q4 dönemi için araştırmıştır. Yapılan analiz neticesinde finansal gelişme ve ekonomik büyümenin kısa ve uzun dönemde AB doğrudan yabancı yatırımlarının nedeni olduğu ortaya çıkmıştır.

Furmoly (2015) Hindistan ekonomisi için GSYH ile doğrudan yabancı yatırımların ekonomik büyümeyi etkileyip etkilemediğini incelemiştir. Çalışma sonucunda OLS regresyonu aracılığı ile Hindistan'daki doğrudan yabancı yatırımların ekonomik büyümeyi etkilediği ortaya konulmuştur.

Kanca (2015) turizm gelirleri ile ekonomik büyüme arasındaki ilişkiyi incelemiştir. Çalışmanın bulgularına göre, ekonomik büyümeden turizm gelirlerine doğru bir nedensellik etkisi görülmüştür. Ayrıca turizm gelirlerinin büyümeyi pozitif yönde etkilediğine dair ampirik kanıtlara ulaşılmıştır.

Balıkçıoğlu ve Oktay (2015) Türkiye'deki ekonomik büyüme ve turizm arasındaki nedensellik ilişkisini kamu politikaları doğrultusunda incelemiştir. Analiz sonucunda ekonomik büyümeden turizme doğru tek yönlü nedensellik bulunmuştur.

Özcan (2015) Türkiye'de turizm gelirleri ve ekonomik büyüme arasındaki ilişkiyi incelemiştir. Simetrik nedensellik analizlerinden elde edilen ampirik bulgulara göre, değişkenler arasında turizm gelirlerinden ekonomik büyümeye doğru doğrusal bir nedensellik bulunmaktadır. Asimetrik nedensellik analizinden elde edilen bulgular ise nedenselliğin turizm gelirlerinden ekonomik büyümeye doğru olduğunu göstermektedir.

Topçuoğlu ve Bozkurt (2013) Türkiye ekonomisinde turizm ve ekonomik büyüme ilişkisini araştırmışlardır. Test sonuçlarına göre turizm gelirlerinin ihracat gelirleri içindeki payı ile ekonomik büyüme arasında hem uzun dönemde hem kısa dönemde çift yönlü ilişkiler tespit edilmiştir. Ayrıca dışa açıklığın ekonomik büyüme üzerinde uzun ve kısa dönem itibarıyla nedensel ilişki içinde olduğu belirlenmiştir.

Yamak, Tanrıöver ve Güneysu (2012) turizm gelirlerinin ekonomik büyüme üzerindeki etkilerini sektör bazında incelemiştir. Araştırma sonucunda turizm gelirleri ile sanayi ve hizmet sektörü arasında kısa dönemde istatistiksel olarak anlamlı bir ilişki olduğu saptanmıştır. Ancak GSMH ile tarım sektörü arasında bir ilişki yoktur. Genel olarak uzun dönemde ne reel turizm gelirlerinin ne de turist başına düşen reel turizm gelirlerinin ekonomi üzerinde etkilerinin olmadığı söylenebilir.

Bahar ve Bozkurt (2010) dinamik panel veri analizi yöntemini kullanarak gelişmekte olan ülkelerde turizm sektörü ile ekonomik büyüme arasında uzun dönemde herhangi bir pozitif ilişkinin olup olmadığını incelemiştir. Yapılan analiz sonucunda gelişmekte olan ülkeler açısından turizm ve ekonomik büyüme arasında pozitif ve anlamlı bir ilişki tespit edilmiştir. Turizm gelirlerindeki %1'lik bir artışın uzun dönemde ekonomik büyüme üzerinde %2.825'lik bir artışa yol açtığı saptanmıştır.

Bahar (2010) bir turizm ülkesi olan Türkiye'de turizm sektörüne sağlanan doğrudan yabancı sermaye yatırımlar (DYSY) ile ekonomik büyüme arasında uzun dönemli bir ilişkinin olup olmadığını test etmiştir. Yapılan çalışma sonucunda turizm sektörüne gelen DYSY ile GSMH arasında olumlu bir ilişki olduğu ve DYSY'deki %1'lik artışın, GSMH üzerinde %1.8'lik artış meydana getirdiği tespit edilmiştir.

Gerçekler (2010) Türkiye'ye gelen yabancı yatırımların ekonomik büyüme üzerinde bıraktığı izleri incelemiştir. Çalışmada, doğrudan yabancı sermaye yatırımları ile ekonomik büyüme değişkenleri arasındaki ilişki araştırılmıştır. Bunun için 1995-2007 dönemindeki aylık veriler kullanılmıştır. Araştırma sonucunda ekonomik büyüme ile doğrudan yabancı yatırımların birbirlerini etkilediği ve uzun dönemde birlikte hareket ettikleri sonucuna varılmıştır.

Selek (2009) turizm sektöründe yabancı sermaye yatırımlarını araştırmıştır. Yaptığı araştırma sonucunda turizm sektörünün Türkiye ekonomisine olumlu katkısı olduğu ve 2005 yılında turizm gelirlerinin GSMH'yi pozitif yönde etkilediği ortaya çıkmıştır.

Bahar (2007) yaptığı araştırma sonucunda turizm sektörünün az gelişmiş ve geri kalmış bölgelerin gelişmesine, ekonominin büyümesine ve kalkınmaya yardımcı olduğunu tespit etmiştir.

Kızılkaya (2007) Türkiye'ye yapılan yabancı sermaye yatırımlarının ekonomik büyüme üzerindeki etkisini araştırmıştır. Araştırma sonucunda yabancı yatırımlar için Türkiye'nin en cazip yatırım noktalarından biri ve yabancı yatırımların Türkiye ekonomisi açısından oldukça önemli olduğu tespit edilmiştir.

Tekeli (2007) doğrudan yabancı sermaye yatırımlarının ekonomik büyümeye yapacağı etkileri Polonya, Macaristan, Türkiye ve Çek Cumhuriyeti açısından incelemiştir. Çalışma sonucunda Polonya, Macaristan, Türkiye, Çek Cumhuriyeti'nin ekonomisinin büyümesi için doğrudan yabancı sermaye yatırımının pozitif ve anlamlı bir etkisi olduğu belirlenmiştir. Ancak bu, ülkelerin ekonomilerinin gelişmesi için tek başına yeterli

olamamaktadır. Ülkelerin ekonomilerini büyütme için teknoloji, turizm gibi sektörlere de yatırım yapmaları gerektiği çalışmanın bulunan sonuçları arasındadır.

Özdemir ve Öksüzler (2006) turizmin bir ekonomik büyüme politikası aracı olup olamayacağını araştırmışlardır. Ampirik sonuçlar, hem kısa hem de uzun dönemde turizmden ekonomik büyümeye doğru tek yönlü bir ilişki olduğunu göstermiştir. Bu sonuçlar, Türkiye’de kamu politikalarının turizm sektörünü arz ve talebi artıracak şekilde yönlendirmek suretiyle ekonomik büyümeyi hızlandırmasının mümkün olduğunu ifade etmektedir.

3. Veri Seti ve Ekonometrik Yöntem

Çalışmada 1998-2018 döneminde Türkiye’de turizme yapılan iç yatırım ile ekonomik büyüme ilişkisi araştırılmıştır. Bu kapsamda, Türkiye’de turizme yapılan iç yatırımlar ile Gayri Safi Yurtiçi Hasıla verileri 1998-2018 dönemini kapsamakta olup, yıllık gözlemlerden oluşmaktadır. Çalışmada kullanılan turizme yapılan iç yatırımlara ait veriler T.C Sanayi ve Teknoloji Bakanlığı’ndan, Gayri Safi Yurtiçi Hasıla verileri de TÜİK veri tabanlarından elde edilmiştir. Çalışmada verilerin doğal logaritmaları kullanılmıştır. Tablo 2’de analizde kullanılan değişkenler hakkında açıklayıcı bilgi sunulmaktadır. Analiz için kullanılacak model aşağıdaki gibi ifade edilebilir;

$$tYatırım_t = a_0 + a_1GSYH_t + \varepsilon_t \quad (1)$$

Denklemden yer alan Yatırım_t; turizme yapılan iç yatırımı, GSYH_t; ekonomik büyümeyi, ε_t ise hata terimini ifade etmektedir.

Tablo 2. Analizde kullanılan değişkenler.

Değişkenler	Kısaltmalar	Açıklama	Veri Kaynağı	Dönem
Turizme yapılan iç yatırım	tyatırım	Milyon TL	T.C Sanayi ve Teknoloji Bakanlığı	1998-2018
Gayri safi yurtiçi hasıla	GSYH	Milyon TL	TÜİK	1998-2018

Öncelikle analizde kullanılan verilere ilişkin tanımlayıcı istatistikler hesaplanmıştır. Daha sonra birim kök testi ve nedensel ilişkileri belirleyebilmek için Granger Nedensellik testi ve Toda-Yamamoto Nedensellik testi yapılmıştır. Bu doğrultuda turizme yapılan yatırım ve GSYH verilerine ilişkin tanımlayıcı istatistikler Tablo 3’te gösterilmektedir.

Tablo 3. Tanımlayıcı istatistikler.

Değişkenler	Ortalama	Minimum	Maksimum	Standart Hata	Gözlem
tyatırım	6,90	4,27	8,21	1,09	21
GSYH	9,94	8,31	12,08	1,12	

Tanımlayıcı istatistiklerin bulunduğu Tablo 3’teki değerler incelendiğinde turizme yapılan ortalama yatırımda %7 dolaylarında bir artış, ekonomik büyümede ise ortalama olarak %10’a yakın bir büyüme tespit edilmiştir.

3.1. Birim Kök Testleri

Zaman serilerinin durağan olmaması ekonometrik analizler için çoğunlukla problemli olarak ifade edilmektedir. Granger ve Newbold (1974) durağanlık sağlanmadan yapılan tahminlerde sahte regresyonların ortaya çıkabileceğini ifade etmişlerdir. Bu sebeple, yapılacak ekonometrik analizlerle değişkenler arasında anlamlı ilişkiler olabilmesi için serilerin durağanlık koşulunu sağlamaları gerekmektedir (Tari, 2002). Durağanlık koşulu için de Birim Kök Testleri uygulanmaktadır. Çünkü Granger nedensellik testinin uygulanabilmesi için serilerin düzey değerlerinde birim kök barındırmaları, fark işlemi sonucunda durağan hale gelmeleri gerekmektedir.

Gujarati (2006)'ye göre durağanlık “ortalamasıyla varyansı zaman içinde sabit olan ve iki dönem arasındaki ortak varyansı, bu ortak varyansın hesaplandığı döneme değil de yalnızca iki dönem arasındaki uzaklığa bağlı olan olasılıklı bir süreçtir”. Durağanlığın testi için farklı istatistiksel testler mevcuttur. Bunlardan en yaygın olanları Augmented Dickey-Fuller (ADF) Testi (1981) ve Phillips-Perron (PP) Testidir (1988). ADF Testinde hipotez ve tahmin edilecek eşitlik şöyledir;

H_0 :Seri durağan değildir, birim kök vardır.

H_1 : Seri durağandır, birim kök yoktur.

$$\Delta Y_t = \beta_1 + \beta_2 t + \delta Y_{t-1} + \sum_{i=1}^m a_i \Delta Y_{t-i} + e_t \quad (2)$$

ile ifade edilen eşitlikte serinin birim köke sahip olduğunu ifade eden temel hipotez $H_0 : \delta = 0$ olarak gösterilmektedir. Eğer H_0 kabul edilirse, seriyi durağan hale getirmek için farkı alınmaktadır. H_0 red edilirse serinin trend düzeyde durağan olduğuna karar verilmektedir (Büyükakın, Bozkurt ve Cengiz (2009). PP Testi de oldukça yaygın olarak tercih edilen bir testtir. Bu test yapısal kırılmayı dikkate almamaktadır. Phillips-Perron (1988) “yapısal kırılmanın varlığı durumunda geleneksel birim kök testlerinin H_0 ’ı kabul etme eğiliminde olduklarını” vurgulamışlardır. Yapısal kırılmanın dışsal kabul edildiği varsayımı üzerine Phillips-Perron (1988) ve Perron (1990) test ortaya atmışlardır. Üç farklı modele göre birim kök olduğunu iddia eden temel hipotezler şöyledir;

$$\text{Model (A)} \quad Y_t = \mu + dD(TB)_t + y_{t-1} + e_t$$

$$\text{Model (B)} \quad Y_t = \mu_1 + y_{t-1} + (\mu_2 - \mu_1)DU_t + e_t,$$

$$\text{Model (C)} \quad Y_t = \mu_1 + y_{t-1} + dD(TB)_t + (\mu_2 - \mu_1)DU_t + e_t,$$

$$D(TB)_t = 1 \text{ eğer } t = T_B + 1 \text{ ise } 0 \text{ diğer durumlarda,}$$

$$DU_t = 1 \text{ eğer } t > T_B \text{ ise } 0 \text{ diğer durumlarda.}$$

Serinin bir yapısal kırılma ile trend durağan olduğunu ifade eden alternatif hipotezler de şöyledir;

$$\text{Model (A)} \quad Y_t = \mu_1 + \beta t + (\mu_1 - \mu_2)DU_t + e_t,$$

$$\text{Model (B)} \quad Y_t = \mu + \beta_1 t + (\beta_2 - \beta_1)DT_t + e_t,$$

$$\text{Model (C)} \quad Y_t = \mu_1 + \beta_1 t + (\mu_2 - \mu_1)DU_t + (\beta_2 - \beta_1)DT_t + e_t,$$

$$DU_t = 1, DT_t^* = t - T_B \text{ ve } DT_t = t \text{ eğer } t > T_B \text{ ise, } 0 \text{ diğer durumlarda.}$$

Bu çalışmada serilerin birim kök testi ADF ve PP testleriyle araştırılmıştır. Birim kök testlerinde sabitli, sabitli ve trendli, sabitsiz ve trendsiz modeller birlikte kıyaslanmıştır. Sonuçlar Tablo 4'te yer almaktadır.

Tablo 4. ADF ve PP birim kök testi sonuçları.

	ADF t istatistiği		PP Düzeltilmiş t istatistiği	
	tyatırım	GSYH	tyatırım	GSYH
Sabitli	-1,363 (0,577)	-0,782 (0,801)	-4,52 (0,002)*	-0,855 (0,780)
Sabitli ve trendli	-5,241 (0,002)*	-3,863 (0,034)*	-4,607 (0,008)*	-3,863 (0,034)*
Sabitsiz ve trendsiz	1,048 (0,916)	3,075 (0,998)	3,23 (0,999)	6,710 (1,000)

* Elde edilen istatistiklerin olasılık değeridir.

ADF ve PP birim kök testi sonuçlarına bakıldığında yatırım ve GSYH değişkenlerinin düzey değerlerinde sabitli ve trendli modellerde durağan olduğu tespit edilmiştir. Ayrıca PP testi sonucunda yatırım değişkeninin düzey değerinde sabitli modelde durağanlaştığı görülmektedir.

3.2. Granger ve Toda-Yamamoto Nedensellik Testleri

Serilerin arasında nedensellik olup olmadığını belirleyebilmek için, durağanlık koşulunun sağlanması gerekmektedir. Seriler aynı derecede durağan olduklarında nedensellik ilişkisi araştırılabilir (Büyükakın ve diğerleri, 2009). Altınay ve Karagöl (2005) serilerde durağanlık koşulu sağlandığında, aynı derecede durağan olduklarında Granger Nedensellik Testi’nin uygulanmasının uygun olduğunu vurgulamışlardır. İki seri arasındaki ilişkinin var olup olmaması Granger (1969)’ın ortaya atmış olduğu analizle gerçekleştirilebilmektedir. Bu analizde değişkenlerin bağımlı veya bağımsız olmaları göz ardı edilir. Bu teste göre ilgili denklemler aşağıdaki gibi ifade edilebilir.

$$tYatırım_t = \sum_{i=1}^m tYatırım_{t-i} + \sum_{i=1}^m \beta_i GSYH_{t-i} + u_t \quad (3)$$

$$GSYH_t = \sum_{i=1}^m GSYH_{t-i} + \sum_{i=1}^m r_i + tYatırım_{t-i} + u_t \quad (4)$$

Diğer yandan, seriler arasında ilişkilerin durağan olma gibi bazı ön koşullar sağlanmadan da uygulanabilecek modeller vardır. Bu modeller arasında Toda-Yamamoto Yöntemi (1995)’nin varlığından bahsedilebilir. Bu yöntemde ilk olarak VAR modelinde uygun gecikme seviyesi (p) belirlenmektedir. Ardından p gecikmeye, en yüksek integrale sahip değişkenin seviyesi (d_{max}) eklenmektedir. $p + d_{max}$ gecikme için serilerin EKK modeli tahmin edilmektedir. Son olarak ise değişkenler için kısıtlama getirilmektedir. (p) gecikme için Wald testinden faydalanılmakta ve bu kısıtların anlamlılığı test edilmektedir. Değişkenler arasındaki nedensellik incelenmektedir. Tablo 5’te turizme yapılan yatırım ile GSYH değişkenleri arasındaki Granger Nedensellik Test sonucu gösterilmektedir.

Tablo 5. Turizme yapılan yatırım ile GSYH arasındaki Granger nedensellik testi sonucu.

Nedenselliğin yönü	F istatistiği	Olasılık	Sonuç
$tyatırım \rightarrow GSYH$	13,39	0,003*	Granger nedensellik vardır.
$GSYH \rightarrow tyatırım$	3,25	0,353	Granger nedensellik yoktur.

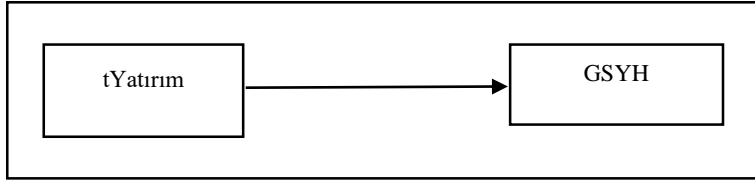
Üç gecikmeli model için Granger nedensellik testi sonucuna göre turizme yapılan yatırım GSYH’nın nedenidir. Yani turizme yapılan iç yatırımlar GSYH’yı etkilemektedir.

Granger Nedensellik Testi’nden elde edilen sonuçları desteklemek için Toda-Yamamoto Testi de gerçekleştirilmiştir. Seriler $p + d_{max} = 3 + 1 = 4$ gecikme ile tahmin edilmiştir. Sonuçlar Tablo 6’daki gibidir.

Tablo 6. Turizme yapılan yatırım ile GSYH arasındaki Toda-Yamamoto nedensellik testi sonucu.

Nedenselliğin yönü	F istatistiği	Olasılık	Sonuç
$tyatırım \rightarrow GSYH$	21,92	0,000*	Toda-yamamoto nedensellik vardır.
$GSYH \rightarrow tyatırım$	5,33	0,149	Toda-yamamoto nedensellik yoktur.

Toda-Yamamoto Yöntemi’ne göre nedenselliğin yönünde bir değişme olmadığı belirlenmiştir. Sonuçlar değerlendirildiğinde, her iki yöntemin sonuçlarının büyük ölçüde benzediği görülmektedir. Şekil 1’de gösterildiği gibi Türkiye’de turizme yapılan iç yatırımlar GSYH üzerinde nedensel bir etkiye sahiptir. Fakat GSYH, turizme yapılan iç yatırımlar üzerinde nedensel bir etkiye sahip değildir.

Şekil 1. Değişkenler arası nedenselliğin akış şeması.

4. Sonuç ve Öneriler

Dünyada düzenli olarak büyüyen bir sektör olması itibarıyla turizm, çeşitli disiplinlerde yapılan çalışmaların araştırma konusu olmaya devam etmektedir. Turizm sektörünün, ülkelerin ekonomilerine sağladığı katkıların ne düzeyde olduğunun belirlenmesi en çok incelenen konuların başında gelmektedir. Böylelikle bu konuda yapılan çalışmaların neticesinde turizmin ekonomik büyümeye katkı yaptığı söylenebilmektedir.

Bu çalışmada, Türkiye’de turizme yapılan iç yatırımlar ile ekonomik büyüme arasındaki nedensellik ilişkisi araştırılmıştır. Bu ilişki Granger Nedensellik ve Toda-Yamamoto Yaklaşımı kullanılarak analiz edilmiştir. Granger Nedensellik testine göre $tyatırım \rightarrow GSYH$ şeklinde işleyen süreç, Toda Yamamoto yöntemine göre de $tyatırım \rightarrow GSYH$ şeklindedir. Her iyi yöntemin sonuçları büyük ölçüde benzerdir. Çalışma sonucunda elde edilen bulgulara göre turizm sektörüne yapılan yatırımlar Türkiye’nin ekonomik büyümesi üzerinde olumlu etkiler bırakmaktadır. Başka bir ifade ile, Türkiye için yapılan bu çalışmada turizme yapılan yatırımların ekonomik büyümeyi ve gelişmeyi olumlu yönde etkilediği kanıtlanmıştır.

Oldukça hızlı gelişen bir sektör olan turizm, sürekli olarak büyümeye elverişli bir yapıdadır. Özellikle gelişmekte olan ülkelerin en çok yatırım yapmayı tercih ettikleri sektörlerden biridir. Çünkü bu sektör, gelişmiş ve gelişmekte olan ülkeler arasındaki ekonomik farklılıkları yok edebilmekte ve bölgesel kalkınmayı sağlayabilmektedir. Gelişmekte olan bir ülke olarak ifade edilen Türkiye’de turizm sektörü önemli bir döviz kaynağı olabilmekte, istihdamı sağlayabilmekte ve alt-üst yatırımları tetikleyebilmektedir. Altiner (2019) ekonomik büyüme üzerinde turizm sektörünün büyük bir etkiye sahip olduğunu vurgulamıştır. Özellikle 1980’lerden sonra bu sektörde önemli gelişmeler olmuştur. Jeopolitik açıdan da iyi bir konumda bulunan Türkiye’ye her geçen gün gelen turist sayısının arttığı gözlemlenmektedir. Tarihi ve doğal güzellikleri bir arada bulundurması bakımından Türkiye’deki turizm sektöründe hizmet çeşitliliği sağlanmalıdır. Bu sebeple Türkiye’deki turizm işletmeleri alternatif turizm türleri geliştirmeli ve yatırım yapmalıdır. Ayrıca turizm işletmelerine uluslararası olarak Türkiye’nin tanıtımının iyi yapılması gerektiği önerilmektedir. Dücan, Şit ve Şentürk (2016) ve Altiner (2019)’in belirttiği gibi jeopolitik risk faktörleri turist akışını bozabilir. Bu akışın bozulmaması için Türkiye’nin jeopolitik olarak güvenli olduğu duyurulmalıdır.

Turizme yapılan yatırımlar ekonomik büyümeyi etkilemektedir. Yapılan çalışmalara göre çoğunlukla gelişmekte olan ülkelerde turizme yapılan yatırımlar ekonomik büyümeyi etkilerken gelişmiş ülkelerde ise ekonomik büyüme turizm sektörüne yapılan yatırımların artmasını sağlamaktadır. Gelişmekte olan ülke olarak Türkiye için gerçekleştirilen bu çalışmada da turizme yapılan yatırımların ekonomik büyümeyi etkilediği sonucuna varılarak benzer bulgulara erişildiği kanıtlanmıştır. Çünkü ekonomik gelişmişlik seviyesi bireylerin, ülkelerin ve yatırımcıların bütçelerinde gelir artışı sağlamasıyla, ülkelerin turizm için gerekli olan alt yapıyı kurmalarını ve yatırımcıların turizm sektörüne yatırım yapmalarını mümkün kılmaktadır. Turizme yapılan yatırımlar ekonomik büyümeye olumlu katkı sağlamaktadır. Politika yapıcılarına, turizm sektörünün büyümesini teşvik edecek kararlar almaları önerilmektedir. Çünkü turizme yapılan yatırımlar ülkelerin refahını artıracaktır.

Türkiye ekonomisi son yıllarda önemli bir büyüme kaydetmiştir. Kişi başına düşen milli gelirin artmasıyla turizm talebi hareketlenmiştir. Bu talep de turizm alt ve üst yapı yatırımlarında önemli bir artışın olmasını sağlamıştır. Yapılan bu yatırımlar ile Türkiye yeni ve kaliteli otellere, konaklama tesislerine sahip olmaktadır. Bu yeni oteller ve konaklama tesisleri de Türkiye’yi turistik açıdan daha gözde hale getirmektedir. Çünkü turizm gelirleri ve gelen turist sayısı artmaktadır. Ayrıca, turizm sektöründe önemli bir istihdam artışı sağlanmıştır.

Türkiye’de turizm sektöründe ekonomik getirisi yüksek olan faaliyetlere yatırım yapılmalıdır. Genel olarak Türkiye en çok turist çeken 6. ülke olmasına rağmen, elde ettiği gelir açısından 12. sıradadır. Bu sonuçlar,

Türkiye’nin turizm faaliyetlerinden elde ettiği gelirlerin düşük olduğunu ve ekonomik getirisi düşük olan faaliyetlerin uygulandığını kanıtlamaktadır. Ayrıca turizm sektörüne yönelik teşvik politikaları uygulanmalıdır. Çünkü teşvik politikaları turizme yönelik yapılan yatırımların artmasını sağlayarak Türkiye’nin ekonomik büyümesine önemli oranda katkı sunmaktadır. Yatırım anlamında devletin de turizm sektörünün geliştirilmesine yönelik teşviklerin artarak devam etmesi sektörün büyümesi açısından önem arz etmektedir. Bu noktada devletin teşvikler dışındaki harcamalara da ağırlık vermesi tavsiye edilmektedir. Ayrıca politika yapıcılarına turizm sektörü için gerçekleştirilecek faaliyetleri teşvik etmeleri gerektiği önerilmektedir. Ülkeye gelen turistlere sunulan imkanları çeşitlendirmeleri, ulaşım ve konaklama açısından gelişmiş imkanlar sunmaları tavsiye edilmektedir. Bundan sonraki çalışmalarda dış yatırımların ekonomik büyümeye katkısı incelenebilir, gelişmiş ve gelişmekte olan diğer ülkelerin analizi yapılabilir, birbirleriyle kıyaslanabilir. Sonuçlar genelleştirilerek literatüre katkı sağlanabilir.

Kaynaklar

- Adeleke, B. (2005). *Historical Development of Tourism*. Ogun State, Redeemer’s University Press.
- Akan, Y. and Işık, C. (2009). Yabancı Ziyaretçi Harcamalarının Ekonomik Büyümeye Etkisi (1970 – 2007), *Anatolia: Turizm Araştırmaları Dergisi*, 20 (2), 197-203.
- Akar, G. (2021). Doğrudan Yabancı Yatırımlar ve Turizm Arasındaki İlişki: Türkiye Örneği. *Pamukkale Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, (43), 191-204.
- Akdağ, S. and Seçilmiş, C. (2018). OECD Ülkelerinde Turizm Gelirleri ile GSYH Arasındaki İlişki: Dinamik Panel ve Panel Nedensellik Analizi. *İnsan ve Toplum Bilimleri Araştırmaları Dergisi*, 7(4), 2960-2977.
- Aksoy, M. (2020). *Konaklama Sektöründe Müşteri Katılımının Çalışanların İş Davranışları ve İletişimleri Üzerindeki Etkisi*. (Yayımlanmamış Doktora Tezi). Bandırma Onyediy Eylül Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Bandırma.
- Aksoy, M. and Hatipoğlu, S. (2021). Konaklama İşletmelerinde Müşterinin Rolü: Müşteri Katılımının Hizmet Kalitesi, Algılanan Değer Ve Müşteri Memnuniyeti Üzerindeki Etkisi. *Journal of Management and Economics Research*, 19(4), 105-132.
- Alcan, Ö. (2014). *Hatay İlinde Yabancı Sermayeli Turizm Yatırımlarının Olabilirlik Analizi*. (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi. Mustafa Kemal Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Hatay.
- Altınay, G. and Karagöl, E. (2005). Electricity Consumption and Economic Growth: Evidence From Turkey, *Energy Economics*, 27, 849-856.
- Altınar, A. (2019). Turizm ve Ekonomik Büyüme İlişkisi: Türkiye Örneği (1969-2018). *Anadolu İktisat ve İşletme Dergisi*, 3(2), 114-133.
- Arslantürk, Y. and Atan, S. (2012). Dynamic Relation Between Economic Growth, Foreign Exchange and Tourism Incomes: An Econometric Perspective On Turkey, *Journal of Business, Economics and Finance*, 1(1), 30-37.
- Ayaydın, H., Çam, A.V., Barut, A. and Pala, F. (2019). Turizm Yatırımının Turizm Gelişimi ve Çevre Kalitesi Üzerindeki Dinamik Rolü. *Gümüşhane Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Elektronik Dergisi*, 10, 1-10.
- Aynalem, S., Birhanu, K. and Tesefay, S. (2016). Employment Opportunities and Challenges in Tourism and Hospitality Sectors. *Journal of Tourism & Hospitality*, 5(6), 1-5.
- Bahar, O. (2007). Bölgesel Kalkınmada Turizm Sektörünün Ekonomik Açıda Yeri ve Önemi, *Muğla Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 19, 1-19.
- Bahar, O. (2010). Turizm Sektörüne Sağlanan Doğrudan Yabancı Sermaye Yatırımlarının (DYSY) Ekonomik Büyüme Üzerine Olan Olası Etkisi: Türkiye Örneği (1986–2006). *Anatolia: Turizm Araştırmaları Dergisi*, 21(1), 27-40.
- Bahar, O. and Bozkurt, K. (2010). Gelişmekte Olan Ülkelerde Turizm-Ekonomik Büyüme İlişkisi: Dinamik Panel Veri Analizi. *Anatolia: Turizm Araştırmaları Dergisi*, 21(2), 255-265.
- Balıkçıoğlu, E. and Oktay, K. (2015). Türkiye’de Turizm Gelirleri ve Ekonomik Büyüme İlişkisinin Kamu Politikaları Doğrultusunda Değerlendirilmesi. *Sosyoekonomi*, 23(25), 113-126.
- Bozgeyik, Y. and Yoloğlu, Y. (2015). Türkiye’de Turizm Gelirleri ile GSYH Arasındaki İlişki: 2002-2014 Dönemi, *Journal of International Social Research*, 8 (40).
- Büyükkakın, F., Bozkurt, H. and Cengiz, V. (2009). Türkiye’de Parasal Aktarımın Faiz Kanalı Granger Nedensellik ve Toda-Yamamoto Yöntemleri ile Analizi, *Erciyes Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 33, 101-118.

- Büyükipekçi, S. and İis, N. (2020). Türkiye'nin İthalat ve İhracat Yaptığı İlk 10 Ülke Bağlamında Turizm Sektörünün Ülke Ekonomisine Etkisinin Değerlendirilmesi. *Çatalhöyük Uluslararası Turizm ve Sosyal Araştırmalar Dergisi*, (5), 12-26.
- Chen, C. and Chiou-Wei, S.Z. (2009). Tourism Expansion, Tourism Uncertainty and Economic Growth: New Evidence from Taiwan and Korea, *Tourism Management*, 30, 812-818.
- Çoban, B., Firuzan, E. and Oğuzhan, A. (2018). Farklı Varyanslık ve Yapısal Kırılmalar Altında Ekonomik Büyüme ile Turizm İlişkisinin İncelenmesi, *Trakya Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 20(1), 319-337.
- Çoban, O. and Özcan, C.C. (2013). Türkiye'de Turizm Gelirleri-Ekonomik Büyüme İlişkisi: Nedensellik Analizi (1963-2010), *Eskişehir Osmangazi Üniversitesi İİBF Dergisi*, 8(1), 243-261.
- Dayananda, K. (2014). Tourism and Employment: Opportunities and Challenges in Karnataka - Special Reference To Kodagu District. *IOSR Journal of Humanities and Social Science (IOSR-JHSS)* 19, 11.
- Demir, E. and Bahar, O. (2021). Turizm Gelirlerinin Ekonomik Büyüme Üzerine Etkisi: Türkiye Üzerine Ampirik Analiz. *International Journal of Social Sciences and Education Research*, 7(2), 140-150.
- Dickey, D. A. and Fuller, W. A. (1981). Likelihood Ratio Statistics for Autoregressive Time Series with a Unit Root, *Econometrica*, 49(4), 1057-1072.
- Dücan, E., Şit, M. and Şentürk, M. (2016). Ekonomik Büyüme Bir Katkı Bağlamında Turizm Gelirleri: Bir Panel Veri Uygulaması. *Kahramanmaraş Sütçü İmam Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 6(2), 1-14.
- Eğilmez, M. and Kumcu, E. (2006). Ekonomi Politikası, İstanbul: Remzi Kitabevi.
- Felek, Ş. (2016). *Türkiye'de AB Doğrudan Yatırımları, Finansal Gelişme ve Ekonomik Büyüme İlişkisinin Ekonometrik Analizi*. (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi). Pamukkale Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Denizli.
- Furmoly, H. (2015). *Doğrudan Yabancı Yatırımların Ekonomik Büyüme Etkileri: Hindistan Ekonomisi Üzerine Ampirik Bir Çalışma*. (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi). Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara.
- Gerçekler, M. (2010). *Vektör Otoregresif Model Yardımıyla Türkiye Ekonomisinde Doğrudan Yabancı Sermaye Yatırımlarının Ekonomik Büyüme Üzerindeki Etkilerinin İncelenmesi*. (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi). Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Konya.
- Gövdeli, T. (2018). Ekonomik Özgürlük, Turizm ve Ekonomik Büyüme: BRICST Ülkelerinde Konya Bootstrap Nedensellik Analizi. *Uluslararası İktisadi ve İdari İncelemeler Dergisi, (Prof. Dr. Harun Terzi Özel Sayısı)*, 379-390.
- Göymen, K., (2000). Tourism and Governance in Turkey. *Annals of Tourism Research*, 27 (4).
- Granger, C.W. and Newbold, P. (1974). Spurious Regression in Econometrics. *Journal of Econometrics*, 2(2), 111-120.
- Granger, C.W. (1969). Investigating Causal Relations by Econometric Models and Cross-Spectral Methods, *Econometrica: Journal of the Econometric Society*, (37), 424-438.
- Gujarati, D. N (2006). Temel Ekonometri. (Çev: Ümit Senesen, Gülay Günlük Senesen). İstanbul: Literatür Yayıncılık.
- Hepaktan, C., Çınar, E. and Çınar, S. (2010). Turizm Sektörünün Türkiye Ekonomisi Üzerindeki Etkileri, *Celal Bayar Üniversitesi S.B.E. Dergisi*, 8 (2), 135-154.
- Işık, C. (2016). Türkiye'de Turizm Harcamaları, Doğrudan Yabancı Sermaye Yatırımları ve Ekonomik Büyüme İlişkisinin Sınır Testi Yaklaşımıyla Analizi. *Uluslararası Türk Dünyası Turizm Araştırmaları Dergisi*, 1(1), 1-8.
- Kahraman, N. (2010). Turizm Yatırım Projeleri Analizi. Ankara: Siyasal Kitapevi.
- Kanca, O. C. (2015). Turizm Gelirleri ve Ekonomik Büyüme: Türkiye Örneği. *Marmara Sosyal Araştırmalar Dergisi*, 8, 1-14.
- Kızılkaya, O. (2007). *Türkiye'de Yabancı Sermaye Yatırımları ve Ekonomik Büyüme Üzerine Etkisi (1980-2006)*. (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi). Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Konya.
- Koc, E. (2020). Cross-Cultural Aspects of Tourism and Hospitality: A Services Marketing and Management Perspective. Routledge: Abingdon, Oxford.
- Koç, E. (2018). Hizmet Pazarlaması ve Yönetimi, Seçkin Yayıncılık.
- Kutlar, A. and Sarıkaya, M. (2012). Türkiye'ye 1964-2007 Döneminde Gelen Turist Sayısı ile İlgili Ekonometrik Bir Çalışma, *Sakarya İktisat Dergisi*, 1(1), 1-22.
- Lin, V. S., Yang, Y. and Li, G. (2019). Where can Tourism-led Growth and Economy-driven Tourism Growth Occur?. *Journal of Travel Research*, 58(5), 760-773. <https://doi.org/10.1177/0047287518773919>.

- Liu, H. and Song, H. (2018). New Evidence of Dynamic Links Between Tourism and Economic Growth Based on Mixed-frequency Granger Causality Tests. *Journal of Travel Research*, 57(7), 899-907. <https://doi.org/10.1177/0047287517723531>.
- Marcouiller, D.W., Kim, K.K. and Deller, S.C. (2004). Natural Amenities, Tourism and Income Distribution, *Annals of Tourism Research*, 31 (4).
- Olalı, H. and Timur, A. (1988). Turizm Ekonomisi. İzmir: Ofis Ticaret.
- Özcan, C. C. (2015). Turizm Gelirleri-Ekonomik Büyüme İlişkisinin Simetrik ve Asimetrik Nedensellik Yaklaşımı ile Analizi: Türkiye Örneği. *Erciyes Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, (46), 177.
- Özdemir, A. R. and Öksüzler, O. (2006). Türkiye’de Turizm bir Ekonomik Büyüme Politikası Aracı Olabilir mi? Bir Granger Nedensellik Analizi. *Balıkesir Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 9(16), 107-126.
- Özdemir, M. and Kervankıran, İ. (2011). Turizm ve Turizmin Etkileri Konusunda Yerel Halkın Yaklaşımlarının Belirlenmesi: Afyonkarahisar Örneği, *Marmara Coğrafya Dergisi*, 24, 1-25.
- Özdemir, Y. (2009). *Turizm Yatırımlarının Bulanık Çok Amaçlı Değerlendirilmesi*. (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi). Yıldız Teknik Üniversitesi Fen Bilimleri Enstitüsü, İstanbul.
- Pata, U. K. (2020). Türkiye’de Turizm ve Ekonomik Büyüme İlişkisi: Bootstrap ARDL Yaklaşımı ve Asimetrik Nedensellik Testi ile Sektörel Bir Analiz. *Ankara Hacı Bayram Veli Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 22(2), 590-611.
- Perron, P. (1990). Testing for a Unit Root in a Time Series with a Changing Mean. *Journal of Business and Economic Statistics*, 8, 153-162.
- Phillips, P. C.B. and Perron, P. (1988). Testing for a Unit Root in Time Series Regressions. *Biometrika*, 75, 335-346.
- Samimi, A.J., Sadeghi, S. and Sadeghi, S. (2011). Tourism and Economic Growth in Developing Countries: P-VAR Approach. *Middle-East Journal of Scientific Research*, 10(1), 28-32.
- Selek, D.(2009). *Turizm Sektöründe Yabancı Sermaye Yatırımları: 1980 Dönemi Sonrası Üzerine Bir İnceleme*. (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi). Süleyman Demirel Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Isparta.
- Seviğ, V. (1995). Yatırımların ve İhracatın Özendirilmesi, *Yeni Yüzyıl Dergisi* (34), 8-15.
- Sey, N. (2019). İnşaat, Turizm ve Doğrudan Yabancı Yatırımların Türkiye Ekonomisi Üzerindeki Etkileri: SVAR Yöntemi (1980-2017), *Recep Tayyip Erdoğan Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 9, 90-114.
- Srinivasan, P., Santhosh, P.K. and Ganesh, L. (2012). Tourism and Economic Growth in Sri Lanka: An ARDL Bounds Testing Approach. *The Romanian Economic Journal*, 45, September, 211-226.
- Şenel, S. A. (2007). Turizm Sektöründe Yatırım Kararları. *Karamanoğlu Mehmetbey Üniversitesi Sosyal ve Ekonomik Araştırmalar Dergisi*, 2007(1), 1-12.
- Tari, R. (2002). Ekonometri (2.Basım). İstanbul: Alfa.
- Tekeli, S. (2007). Doğrudan Yabancı Sermaye Yatırımlarının Ekonomik Büyüme Üzerindeki Etkileri: Polonya, Çek Cumhuriyeti, Macaristan ve Türkiye Örneği (1996-2006). (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi). Pamukkale Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Denizli.
- Toda, H. Y. and Yamamoto, T. (1995). Statistical Inference in Vector Autoregressions with Possibly Integrated Processes. *Journal of Econometrics*, 66, 225-250.
- Topçuoğlu, Ö. and Bozkurt, E. (2013). Türkiye’de Ekonomik Büyüme ve Turizm İlişkisi. *Gümüşhane Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Elektronik Dergisi*, 4(7), 91-105.
- Tugcu, C. T. (2014). Tourism and Economic Growth Nexus Revisited: A Panel Causality Analysis for the Case of the Mediterranean Region. *Tourism Management*, 42, 207-212.
- Turgut, E., Uçan, O. and Başaran, N. (2021). Turizm Sektörünün Türkiye Ekonomisine Etkisi: ARDL Sınır Testi Yaklaşımı. *Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, (45), 144-159.
- Tursab (2020). TURSAB Koronavirüs Raporu. Erişim adresi <https://www.tursab.org.tr/duyurular/tursabkoronavirus-raporu>.
- TÜİK (2021, Aralık). Dönemsel Gayrisafi Yurt İçi Hasıla İstatistikleri [Basın bülteni]. Erişim adresi <https://data.tuik.gov.tr/Kategori/GetKategori?p=ulusal-hesaplar-113>
- United Nations World Tourism Organization (UNWTO). (2015). Understanding Tourism: Basic Glossary [Basın Bülteni]. Erişim adresi <http://media.unwto.org/en/content/understanding-tourism-basic-glossary>.
- United Nations World Tourism Organization (UNWTO). (2018). Report on Tourism and Culture Synergies; UNWTO: Madrid, Spain.
- WWTC, (2019). Travel and Tourism Economic Impact 2019 World [Basın Bülteni]. Erişim adresi <https://wtcc.org/Research/Economic-Impact>.

- Yamak, N., Tanrıöver, B. and Güneysu, F. (2012). Turizm–Ekonomik Büyüme İlişkisi: Sektör Bazında bir İnceleme. *Atatürk Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Dergisi*, 26(2), 205-220.
- Zakızade, T. (2019). *Azerbaycan Ekonomisinde Doğrudan Yabancı Yatırım Potansiyeli ve Ekonomik Etkileri*. (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi). İstanbul Aydın Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul.

Etik, Beyan ve Açıklamalar

---

1. Etik Kurul izni ile ilgili;
 Bu çalışmanın yazar/yazarları, Etik Kurul İznine gerek olmadığını beyan etmektedir.
  2. Bu çalışmanın yazar/yazarları, araştırma ve yayın etiği ilkelerine uyduklarını kabul etmektedir.
  3. Bu çalışmanın yazar/yazarları kullanmış oldukları resim, şekil, fotoğraf ve benzeri belgelerin kullanımında tüm sorumlulukları kabul etmektedir.
  4. Bu çalışmanın benzerlik raporu bulunmaktadır.
-